

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جریان شناسی

تفاسیر و برداشت های سیاسی از قرآن کریم

در انقلاب اسلامی

علیرضا دانشیار

جریان‌شناسی تفاسیر و برداشت‌های سیاسی
از قرآن کریم در انقلاب اسلامی
علیرضا دانشیار
ناشر
پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
تهیه
پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی
دانشگاه معارف اسلامی
سروراستار
محمدباقر انصاری
ویراستار
علیرضا سالوند
لیتوگرافی، چاپ و صحافی
چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
چاپ اول: تابستان ۱۴۰۰
شمارگان: ۴۰۰
قیمت: ۱۳۵۰۰۰ تومان
عنوان: ۶۷۵؛ مسلسل: ۱۰۵۱

نشانی
قم، خیابان معلم، ساختمان ستاد دفتر تبلیغات اسلامی،
نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳-۳۷۱۸۵/۳۶۸۸
ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸
کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱
مراکز پخش
۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۰۲۵-۳۱۱۵۱۲۵۰
۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران،
پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:
۰۲۱-۶۶۹۵۱۵۳۴
وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir
رایانامه: nashr@isca.ac.ir
فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir
فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir
همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه: دانشیار، علیرضا، ۱۳۵۷-
عنوان و نام‌پدیدآور: جریان‌شناسی تفاسیر و برداشت‌های سیاسی از قرآن کریم در انقلاب اسلامی / علیرضا
دانشیار؛ تهیه پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی و دانشگاه معارف اسلامی
مشخصات نشر: قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ
اسلامی، ۱۴۰۰
مشخصات ظاهری: ۶۰۴ ص.: جدول
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۵-۷۰۰-۰
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه: ص. [۵۱۵] - ۵۳۷؛ همچنین به صورت زیرنویس
یادداشت: نمایه
موضوع: تفاسیر - تاریخ و نقد
موضوع: تفاسیر - جنبه‌های سیاسی - تاریخ و نقد
شناسه افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ
اسلامی، پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی و دانشگاه معارف اسلامی
رده‌بندی کنگره: BP ۹۲
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۱۹
شماره کتابشناسی ملی: ۷۶۱۶۸۸۷

فصل اول: کلیات و مفاهیم

سخنی با خواننده..... ۱۷

مقدمه..... ۱۹

مقدمه..... ۲۷

۱. مفاهیم..... ۲۹

الف) جریان‌شناسی..... ۲۹

ب) تفسیر سیاسی قرآن..... ۳۳

۲. چرایی به وجود آمدن تفاسیر و برداشت‌های سیاسی از قرآن در دوره معاصر..... ۳۶

الف) به وجود آمدن مسائل سیاسی - اجتماعی جدید..... ۳۶

ب) تلاش برای هماهنگ‌سازی آموزه‌های اسلام با یافته‌های جدید علمی..... ۳۹

ج) تلاش برای ایجاد نگرش اجتماعی در مسائل اخلاقی..... ۳۹

د) گسترش تفسیر موضوعی قرآن..... ۴۰

ه) گسترش موضوعات قرآنی در زمینه‌های سیاسی و اجتماعی..... ۴۰

۳. روش تحلیل تفاسیر و برداشت‌های سیاسی..... ۴۱

۴. چارچوب تقسیم‌بندی جریان‌ها..... ۴۴

۵. جمع‌بندی..... ۴۶

فصل دوم: رویکرد جریان‌های نقل‌محور در تفسیر سیاسی از قرآن

مقدمه	۴۹
۱. سیر تاریخی تکوین نگرش اخباری‌گری و تأثیر آن بر برخی از جریان‌های معاصر	۵۱
الف) عوامل پیدایش اخباری‌گری و تأثیر آن بر تفسیر قرآن	۵۸
ب) تأثیر جریان اخباری‌گری بر تفسیر سیاسی قرآن و تعطیلی آن	۶۰
۲. رویکرد «روایت‌بسنده» تفسیر‌گرایز انجمن حجّتیّه (تعطیل‌کردن فهم و برداشت‌های قرآنی)	۶۳
الف) زمینه‌های اجتماعی - سیاسی به‌وجود آمدن انجمن حجّتیّه	۶۵
ب) مبانی و زمینه‌های فکری و اعتقادی تأثیرگذار بر تعطیلی فهم و برداشت‌های سیاسی از قرآن	۶۹
ج) نقد و بررسی تلقی انجمن حجّتیّه از تفسیر سیاسی	۷۴
آسیب‌های نتایج و امتداد سیاسی مترتب بر تلقی تعطیلی تفسیر و برداشت‌های قرآنی	۷۵
۳. رویکرد نقل‌محور جریان مکتب تفکیک	۷۷
الف) ویژگی‌های اعتقادی - فکری مکتب تفکیک	۷۸
تمایز دیدگاه تفکیکیان اولیه با تفکیکیان متأخر	۸۲
ب) دیدگاه‌های سیاسی مکتب تفکیک	۸۴
ج) تفاسیر و برداشت‌های سیاسی قرآن، از منظر محمدرضا حکیمی	۸۶
۱) تفسیر سیاسی مفهوم عدالت	۸۸
۲) تفاسیر سیاسی مرتبط با بعد انقلابی قرآن کریم	۹۱
۳) نقش حکومت در تفسیر سیاسی قرآن (قرآن کریم و حکومت)	۹۵
د) نقد و بررسی دیدگاه مکتب تفکیک در تفسیر سیاسی قرآن	۹۸
۴. جمع‌بندی	۹۹

فصل سوم: تفاسیر و برداشت‌های سیاسی جریان قرآن‌بسنده

مقدمه	۱۰۳
۱. ویژگی‌های فکری قرآن‌بسنده و تأثیر آن بر تفسیر سیاسی قرآن	۱۰۸
۲. شخصیت‌ها و دیدگاه‌های افراطی تأثیرگذار بر جریان قرآن‌بسنده	۱۱۰
۳. تفسیر سیاسی در رویکرد قرآن‌بسندگان معاصر ایران (شخصیت‌ها و نمایندگان فکری)	۱۲۰
۴. تفاسیر و برداشت‌های سیاسی محمد صادقی تهرانی از قرآن	۱۲۱
الف) ویژگی‌های تفسیری تأثیرگذار بر برداشت‌ها و تفاسیر سیاسی محمد صادقی تهرانی	۱۲۲
ب) تفاسیر و برداشت‌های سیاسی صادقی تهرانی	۱۲۹
۱) تفسیر سیاسی مفهوم ولایت از قرآن	۱۳۱
۲) تفسیر سیاسی مفهوم شورا از قرآن	۱۳۳
۵. نقد و بررسی رویکردهای قرآن‌بسندگان در ایران معاصر	۱۳۶
۶. جمع‌بندی	۱۴۱

فصل چهارم: تفاسیر سیاسی جریان اجتهادی - اصولی

از قرآن کریم در انقلاب اسلامی

مقدمه	۱۴۳
۱. تفاسیر و برداشت‌های سیاسی امام خمینی 1 از قرآن کریم	۱۴۵
الف) ویژگی‌های تأثیرگذار بر تفسیر سیاسی قرآن از دیدگاه امام خمینی 1	۱۴۵
۱) تأثیر «اجتهاد» در تفسیر سیاسی قرآن	۱۴۵
۲) عقل‌گرایی	۱۴۷
۳) تأثیر ویژگی‌های صدور و دلالت قرآن	۱۴۸

- ۴) تأثیر فلسفه و عرفان اسلامی بر تفسیر سیاسی ۱۵۰
- ۵) تأثیر نوع نگاه به انسان طبق نظریه «فطرت» بر تفسیر سیاسی قرآن ۱۵۱
- ۶) تأثیر نگرش انقلابی و نپذیرفتن وضع موجود بر تفسیر سیاسی قرآن ۱۵۴
- ۷) تأثیر پیوستگی دین و سیاست بر تفسیر سیاسی قرآن ۱۵۵
- ۸) تأثیر فهم اجتماعی از شریعت بر تفاسیر سیاسی از قرآن ۱۵۵
- ۹) مبارزه با تفاسیر التقاطی ۱۵۶
- ب) تفاسیر سیاسی امام خمینی از قرآن کریم در انقلاب اسلامی ۱۶۰
- ۱) تفسیر سیاسی مفاهیم اعتقادی - اخلاقی از دیدگاه امام خمینی 1 ..... ۱۶۱
- ۲) تفسیر سیاسی نظام ایمانی و اخلاقی از قرآن کریم ۱۶۲
- پیامدهای «ایمان» و مفاهیم مرتبط با آن در تفسیر سیاسی از قرآن ۱۶۷
- ۳) تفسیر سیاسی مفهوم «کفر» و نظام سیاسی مرتبط با آن در قرآن کریم ۱۷۶
- پیامدهای کفر برای نظام سیاسی ۱۷۹
- ۴) کاربرد مفهوم «توحید» در تفسیر سیاسی قرآن در ارتباط با انقلاب اسلامی ۱۹۹
- ۵) نقش انقلابی انبیا در تفسیر سیاسی قرآن ۲۰۳
- ۶) تفسیر سیاسی مفاهیم مرتبط با انقلاب اسلامی و نظام سیاسی از قرآن کریم ۲۰۹
- ۱ - تفسیر سیاسی مفاهیم مرتبط با حاکمیت و نظام سیاسی ۲۰۹
- ۲ - تفسیر سیاسی مفهوم انقلاب از قرآن کریم ۲۱۳
- ۳ - تفسیر سیاسی مفهوم قرآنی قیام در انقلاب اسلامی ۲۱۵
- ۴ - تفسیر سیاسی مفاهیم دفاعی - نظامی از قرآن کریم (مفهوم جهاد و مفاهیم مرتبط با آن) ۲۲۲
- ۵ - تفسیر سیاسی مفاهیم همسازگرایانه و راهبردی از قرآن (نظیر اخوت، وحدت، امت) ۲۲۵
۲. تفاسیر و برداشت‌های سیاسی علامه طباطبایی ۲۲۹
- الف) ویژگی‌های تأثیرگذار بر تفسیر سیاسی ۲۳۰
- ۱) ویژگی‌های تفسیری تأثیرگذار در تفسیر سیاسی - اجتماعی ۲۳۰
- ۲) تأثیر ویژگی‌ها و ابداعات فلسفی علامه طباطبایی در تفسیر قرآن (مکتب نوصدرایی) ۲۳۴
- ۳) تأثیر بحث «ادراکات اعتباری» در تفسیر سیاسی - اجتماعی علامه طباطبایی ۲۳۵
- ب) تفاسیر سیاسی - اجتماعی علامه طباطبایی از قرآن ۲۴۲
- ۱) نقش و ارتباط عقل و دین در زندگی سیاسی و اجتماعی انسان ۲۴۲
- ۲) نقش اجتماع در تفکر سیاسی ۲۴۵
- ۳) نقش قرارداد اجتماعی در زندگی سیاسی و اجتماعی ۲۴۶
- ۴) نقش عدالت اجتماعی در جامعه و حکومت ۲۴۷
- ۵) تفسیر سیاسی حکومت در قرآن ۲۵۰
- ۶) حکومت مطلوب از دیدگاه علامه طباطبایی ۲۵۵
۳. بررسی تفسیر سیاسی شهید مطهری از قرآن کریم ۲۶۱
- الف) ویژگی‌های فکری تأثیرگذار بر تفسیر سیاسی شهید مطهری ۲۶۳
- ۱) ویژگی‌های تفسیری ۲۶۳
- ۲) تأثیر گرایش فلسفه صدرایی در تفسیر سیاسی قرآن ۲۶۶
- ۳) تأثیر و نقش تحلیل ماهیت جامعه در تفسیر قرآن ۲۶۸
- ۴) نقش جامعه‌شناسی تاریخی در تفسیر ۲۷۰
- ب) تفاسیر و برداشت‌های سیاسی از قرآن ۲۷۵
- ۱) طبقه‌بندی مفاهیم و لغات سیاسی - اجتماعی در قرآن کریم ۲۷۶
- ۲) تفسیر سیاسی عدالت اجتماعی در قرآن ۲۷۸
- ۳) نقش انقلاب اسلامی در تفاسیر و برداشت‌های سیاسی از قرآن ۲۸۴
- ۴) حکومت و رهبری در تفسیر سیاسی قرآن ۲۹۴

۱. برداشت‌های سیاسی کارکردگرایانه صرف و فاقد جنبه‌های نظری از قرآن..... ۳۴۷

الف) برداشت‌های سیاسی علی شریعتی از قرآن..... ۳۴۷

۱) ویژگی‌های فکری تأثیرگذار شریعتی بر برداشت‌های سیاسی قرآن..... ۳۴۸

۲) تفسیر و برداشت‌های سیاسی شریعتی از قرآن..... ۳۵۰

۱- زبان قرآن، نمادین و سمبولیک..... ۳۵۰

۲- برداشت‌های سیاسی قرآن متأثر از مفاهیم مارکسیستی..... ۳۵۱

۳- تفسیر انقلابی از مفاهیم قرآنی..... ۳۵۵

۳) نقد و بررسی تفاسیر و برداشت‌های سیاسی در اندیشه شریعتی..... ۳۶۱

۱- نقد روش شناختی..... ۳۶۱

۲- نقد در حوزه زبان قرآن..... ۳۶۵

۳- آسیب‌شناسی در حوزه سنت و احادیث..... ۳۶۶

۴- آسیب‌شناسی در حوزه عقلی..... ۳۶۷

ب) برداشت‌های التقاطی- افراطی (گروهک‌های سازمان مجاهدین و فرقان) از قرآن..... ۳۶۹

۱) سازمان مجاهدین خلق..... ۳۷۰

۱- ویژگی‌های فکری و عملی سازمان مجاهدین خلق..... ۳۷۱

۲- نمونه‌هایی از برداشت‌های التقاطی از قرآن..... ۳۷۹

۳- آسیب‌شناسی چرایی روی‌آوری سازمان مجاهدین به برداشت‌های التقاطی از قرآن..... ۳۸۴

یک. آسیب روش شناختی..... ۳۸۵

دو. مارکسیسم و سوسیالیسم به عنوان ایدئولوژی‌های پذیرفته‌شده..... ۳۸۵

سه. نگاه تک‌بعدی به اسلام و استفاده ابزاری از آن (فقدان نگاه جامع)..... ۳۸۶

۵) تفسیر سیاسی مفهوم آزادی از قرآن..... ۲۹۸

۶) انتقاد شهید مطهری به تفاسیر التقاطی- مارکسیستی از قرآن کریم..... ۳۰۲

۴. بررسی تفسیر سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای از قرآن..... ۳۰۹

الف) ویژگی‌ها و مبانی فکری تأثیرگذار بر تفسیر سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای..... ۳۰۹

۱) ویژگی‌ها و مبانی تفسیری تأثیرگذار بر تفسیر سیاسی..... ۳۰۹

۲) تأثیر مباحث جامعه‌شناسی در تفسیر سیاسی..... ۳۱۲

۳) اصطلاح‌شناسی قرآنی در تفسیر سیاسی- اجتماعی آیات قرآن..... ۳۱۴

ب) تفاسیر سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای از قرآن در انقلاب اسلامی..... ۳۱۷

۱) طرح‌ریزی اندیشه سیاسی- اسلامی قرآنی برای مبارزه در قبل از انقلاب اسلامی..... ۳۱۷

۱- تفسیر سیاسی- اجتماعی از مفهوم ایمان..... ۳۱۸

۲- تفسیر سیاسی- اجتماعی از واژه توحید..... ۳۲۱

۳- تفسیر سیاسی- اجتماعی از نبوت..... ۳۲۴

۴- تفسیر سیاسی مفهوم ولایت از قرآن..... ۳۲۷

۲) تفاسیر سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای از قرآن در بعد از انقلاب اسلامی..... ۳۳۰

۱- تأثیر تفسیر سیاسی آیات قرآن در مرحله تثبیت نظام سیاسی..... ۳۳۰

۲- نقش تفسیر سیاسی آیات قرآنی در مسائل جهان اسلام (تأکید بر وحدت و پرهیز از تفرقه)..... ۳۳۳

۵. جمع‌بندی..... ۳۳۶

فصل پنجم: تفاسیر و برداشت‌های سیاسی جریان‌های تجددگرا از

قرآن در انقلاب اسلامی

مقدمه..... ۳۴۱

۳۸۷.....	چهار. رویگردانی از مرجعیت رسمی دینی و حوزوی
۳۸۸.....	۲) برداشت‌های سیاسی گروهک فرقان از آیات قرآن.....
۳۸۹.....	۱- ویژگی‌های فکری و عملی تأثیرگذار بر برداشت‌های قرآنی گروه فرقان.....
۳۸۹.....	یک. تأثیرپذیری از ادبیات مارکسیستی و مادی.....
	دو. تأکید بر عمل انقلابی، استراتژی جنگ مسلحانه و اعمال
۳۹۲.....	تروریستی.....
۳۹۶.....	سه. تأثیر افکار شریعتی بر گروهک فرقان.....
۳۹۸.....	چهار. تأثیرات فکری از شخصی به نام حبیب‌الله آشوری.....
۳۹۹.....	پنج. دوری و فاصله‌گرفتن از روحانیت و انقلاب اسلامی.....
۴۰۱.....	۲- برداشت‌های التقاطی از الفاظ و مفاهیم قرآنی.....
۴۰۵.....	۳- برداشت‌های سیاسی التقاطی از مفاهیم قرآنی.....
۴۰۵.....	یک. توحید.....
۴۰۷.....	دو. انقلاب.....
۴۰۸.....	سه. غیب و شهادت.....
۴۰۹.....	چهار. صالحات.....
۴۱۰.....	۳) آسیب‌شناسی برداشت‌های قرآنی گروهک فرقان.....
۴۱۰.....	۱- آسیب تفاسیر به رأی.....
۴۱۱.....	۲- واردکردن عناصر التقاطی در تفسیر.....
۴۱۲.....	۳- فاصله‌گرفتن از مرجعیت رسمی دینی (علما و روحانیت).....
۴۱۲.....	۲. رویکردهای متأثر از معرفت‌شناسی غربی در برداشت‌های سیاسی از قرآن.....
۴۱۳.....	الف) ویژگی‌های مشترک رویکردهای متأثر از معرفت‌شناسی غربی.....
۴۱۴.....	۱) ایدئولوژی‌گریزی.....
۴۱۵.....	۲) انتظارات حداقلی از دین.....
۴۱۵.....	۳) تلاش برای همسازی سنت و مدرنیته.....
۴۱۶.....	۴) انتقاد از روش‌های سنتی به‌خصوص دینی.....
۴۱۶.....	۵) استفاده از روش‌های جدید غرب، در حوزه دین‌شناسی.....
۴۱۷.....	۱- علم‌گرایی در حوزه تفسیر متون.....
۴۱۷.....	۲- تکیه بر عقلانیت و فلسفه غربی.....
۴۱۸.....	۳- استفاده از روش‌های هرمنوتیکی در فهم متون دینی (قرآن).....
۴۱۹.....	ب) تفاسیر و برداشت‌های سیاسی از قرآن متأثر از رویکرد علمی - تجربی.....
۴۲۱.....	۱) تفاسیر و برداشت‌های سیاسی مهدی‌بازرگان از قرآن.....
۴۲۲.....	۲) تأثیر پیش‌فرض‌ها و مبانی فکری بر تفسیر سیاسی قرآن.....
۴۲۲.....	۱- تأثیر پیش‌فرض‌های علمی - اجتماعی.....
۴۲۳.....	۲- علم‌گرایی در تبیین دین.....
۴۲۵.....	۳- استقلال از مرجعیت دینی و حوزه.....
۴۲۵.....	۴- مخالفت با فلسفه و عرفان.....
۴۲۶.....	۵- نگاه آسیب‌شناسانه به فقه اسلامی.....
۴۲۶.....	۶- غلبه نگاه عمل‌گرایانه به مفاهیم دینی با تبیین مفهوم کار در اندیشه دینی و ایران.....
۴۲۸.....	۷- توجه به علل عقب‌ماندگی ملل مسلمان.....
۴۲۸.....	۸- تأثیر بازرگان بر سیاسی جلوه‌دادن دین در قبل از انقلاب اسلامی.....
۴۲۹.....	۹- اعتقاد به عام و ابدی‌بودن مخاطب قرآن در تمامی زمان‌ها.....
۴۳۰.....	۳) چگونگی تفسیر و برداشت‌های سیاسی قرآن.....
۴۳۰.....	۱- تفاسیر و برداشت‌های سیاسی در قبل از انقلاب اسلامی (دیدگاه متقدم)
۴۳۲.....	نگاه حداکثری به قرآن در استخراج تفسیر سیاسی از قرآن.....
۴۳۳.....	یک. مسئله دین و حکومت.....

۴۸۲	۲- دیدگاه‌های معرفت‌شناسی دینی و تأکید بر نسبیت آن
۴۸۲	۳- نقد اندیشه سیاسی و اجتماعی اسلام
۴۸۳	۲) نسبیت فهم (معرفت دینی) و تأثیر آن بر برداشت‌های قرآنی
۴۸۵	۳) ویژگی‌های قرائت نسبی‌انگار از قرآن
۴۸۹	۴) سرنوشت تفسیر سیاسی قرآن (تفسیر حداقلی سیاسی - اجتماعی از قرآن)
۴۹۲	۵) آسیب‌شناسی قرائت نسبی‌انگار و رویکرد حداقلی
۴۹۲	رهیافت سوژکتیو به دین و قرآن و آسیب آن
۴۹۴	۳. جمع‌بندی
۴۹۹	فصل ششم: نتایج و یافته‌های پژوهش
۵۰۹	پیوست
۵۱۵	کتابنامه
نمایه‌ها	
۵۳۹	آیات
۵۴۶	روایات
۵۴۷	موضوعات
۵۹۴	اعلام و مشاهیر
۵۹۸	کتاب‌ها
۶۰۲	مکان‌ها
۶۰۳	تنالگان

۴۳۴	دو. مرز صحیح میان دین و سیاست با تفسیر و برداشت‌های قرآنی
۴۳۹	سه. اسلام دین مبارزه (تفسیر سیاسی مبارزه (جهاد) از آیات قرآنی)
۴۴۳	۲- تفاسیر و برداشت‌های سیاسی در بعد از انقلاب اسلامی (دیدگاه متأخر)
۴۴۳	(نگرش حداقلی به دین و قرآن)
۴۴۶	۴) آسیب‌شناسی تفسیر سیاسی بازرگان
۴۴۹	ج) برداشت‌های سیاسی متأثر از رویکرد اگزیستانسیالیستی غرب (مجتهد شبستری)
۴۴۹	۱) ویژگی‌های اگزیستانسیالیستی تأثیرگذار بر تفاسیر و برداشت‌های قرآنی
۴۵۳	۲) روش هرمنوتیکی مجتهد شبستری در تفسیر و برداشت‌های قرآنی
۴۵۵	۳) ویژگی‌های روشی اندیشه هرمنوتیکی مجتهد شبستری و کاربرد آن در فهم سیاسی قرآن
۴۵۵	۱- انتقاد به نظریات سنتی و رایج در تفسیر متون دینی
۴۵۷	۲- ارائه نظریه تفسیری جدید مبتنی بر روش هرمنوتیک فلسفی، بدیل نظریه‌های رایج در حوزه
۴۵۹	۳- ارائه برداشت‌های نو و متفاوت از قرآن و آسیب‌های آن
۴۶۱	۴- قرآن به مثابه تجربه و تفسیر نبوی از جهان
۴۶۵	۴) برداشت‌های سیاسی از قرآن متأثر از رویکرد اگزیستانسیالیستی و روش هرمنوتیکی
۴۷۰	۵) برداشت‌های سیاسی متأثر از روش هرمنوتیکی
۴۷۵	۶) آسیب‌شناسی فهم و برداشت‌های مجتهد شبستری از قرآن
۴۷۸	د) برداشت‌های سیاسی متأثر از رویکرد نسبی‌انگاری (عبدالکریم سروش)
۴۷۸	۱) ویژگی‌ها و فرایندهای اندیشه‌های عبدالکریم سروش
۴۸۰	۱- دغدغه‌های اجتماعی و دیدگاه‌های ایدئولوژیک در مورد دین

سخنی با خواننده

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی در سال ۱۳۷۳ به منظور تحقیق و پژوهش با زمینه‌های نظری (بنیادی)، تحلیلی (توسعه‌ای) و عملیاتی (کاربردی) در حوزه علوم و اندیشه سیاسی اسلام کار خود را آغاز کرد. انجام این مطالعات و معرفی و ترویج نتایج آن در حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی، همواره رسالت مهم این پژوهشکده بوده است؛ اما به رغم این تلاش‌ها، همچنان پاره‌ای کمبودها در حوزه اندیشه سیاسی اسلام وجود دارد که انتشار برخی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویی در حوزه علوم اسلامی، می‌تواند این نیازهای جامعه علمی را جبران و به گسترش ادبیات بحث کمک کند؛ از این رو با عنایت به این ضرورت و نظر به اینکه توسعه فرهنگ اسلامی و تقویت مبادی و کارکردهای آن از رسالت‌های دفتر تبلیغات اسلامی است، پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی و دانشگاه معارف اسلامی طبق تفاهم‌نامه‌ای به انتشار برخی پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویی در حوزه اندیشه سیاسی اسلامی اقدام نموده است تا از این طریق به توسعه فعالیت‌های پژوهشی و انتشاراتی در حوزه علوم انسانی با رویکرد اسلامی کمک کند.

این رساله، با هدف پر کردن خلأهای پژوهشی در رویکرد تفسیر سیاسی

قرآن، به شناسایی و گشودن راهی برای صورت‌بندی روشمند و علمی تفاسیر و برداشت‌های سیاسی جریان‌های مختلف از قرآن و بررسی آرای نمایندگان و شخصیت‌های فکری هر جریان، در دوران انقلاب اسلامی، پرداخته است و برای بهره‌مندی علاقه‌مندان جامعه دانشگاهی و حوزوی تهیه شده است. امید است مخاطبان این اثر با ارائه نکات اصلاحی و تکمیلی خود در راستای ترویج و گسترش دانش سیاسی اسلامی، ما را در تهیه آثار تکمیلی این حوزه یاری رسانند. در پایان پژوهشکده لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم آقای علیرضا دانشیار و استادان راهنما و مشاور تشکر و قدردانی کند؛ همچنین از زحمات ارزنده مدیر محترم گروه فقه سیاسی آقای سیدسجاد ایزدهی، مدیر محترم امور پژوهشی آقای دکتر محمود فلاح و ارزیاب ارجمند آقای دکتر سیدکاظم سیدباقری و تمام دست‌اندرکاران اداره نشر که عهده‌دار آماده‌سازی و چاپ و نشر اثر حاضر بوده و هستند، صمیمانه سپاسگزاری می‌شود.

دکتر منصور میراحمدی

مدیر پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی

مقدمه

رجوع به قرآن در حل مشکلات سیاسی و اجتماعی و بهره‌گیری از قرآن به عنوان سند قطعی سازنده و اصلاح‌کننده جامعه و سیاست همواره از دغدغه‌های مهم اندیشمندان مسلمان و جریان‌های اسلامی؛ به‌ویژه در دوران انقلاب اسلامی بوده است. یکی از تأثیرگذارترین موضوعات بر انقلاب اسلامی، تفسیر سیاسی قرآن است؛ چراکه قرآن همواره به عنوان سرمشق و مبین نوع زندگی سیاسی در الگودهی به جریان‌های مبارز در دوران انقلاب اسلامی قبل و بعد از آن، مطرح بوده است. انقلاب اسلامی ایران یکی از رویدادهای عظیم و بزرگ اجتماعی - سیاسی در یکی از مناطق استراتژیک جهان رخ داده است. این انقلاب از آن‌رو دارای اهمیت است که سرآغاز عصر و دوران نویی در حیات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه ایران و در سطح جهانی شد که از لحاظ شرایط زمانی و مکانی و نیز در ماهیت و ابعاد آن، با دیگر انقلاب‌ها متمایز بود. انقلاب اسلامی دارای شعارها و اهدافی بود، از جمله مخالف سلطه‌گری، استبداد و ظلم و در وجه ایجابی، خواستار ایجاد ساختار و سبک جدیدی از زندگی در وجوه مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بود که از منظری اسلامی و قرآنی شکل گرفته بود. انقلاب

اسلامی ایران با نیروی ایمان و به واسطه مبانی نظری و عملی قوی به وجود آمد که بخش زیادی از آن به پشتوانه مباحث و تفاسیر سیاسی - اجتماعی از قرآن شکل گرفت. از شاخصه‌های دوران انقلاب اسلامی می‌توان به دینی‌بودن، مردمی‌بودن و نفی مظاهر سیاسی و فرهنگی غرب و شرق اشاره کرد که بر تفسیر سیاسی از قرآن تأثیر گذاشت؛ از این رو باید به جستجو و صورت‌بندی و تحلیل و تبیین تفسیرهای خاصی که از رویکرد قرآنی نشئت گرفته‌اند، مبادرت ورزید. تفسیر سیاسی قرآن یکی از مباحث مغفول در جامعه علمی ایران است و در میان انواع و اقسام مباحث تفسیری اعم از دیدگاه‌های کلامی، فلسفی و ادبی، کمتر به این نوع نگرش توجه شده است. تفسیر سیاسی قرآن به دنبال سامان‌بخشی و استناد خواسته‌ها و تصمیمات سیاسی - اجتماعی به قرآن است. این موضوع در طول دوران انقلاب اسلامی و در مورد شخصیت‌ها و نمایندگان فکری هر جریان دارای فراز و فرودهای گوناگونی بوده است. می‌توان گفت برداشت‌ها و تفاسیر سیاسی از مفاهیم قرآنی در نوع عملکرد جریان‌های سیاسی در طول دوران شکل‌گیری انقلاب اسلامی تأثیرگذار بوده است.

هدف این تحقیق، صورت‌بندی، کاویدن آکادمیک و روشمند جریان‌های تفسیر سیاسی و نمایندگان فکری آنان، کمک به دانش‌افزایی، شناسایی و آشنایی با قوت و ضعف‌ها، کمک به حل معضلات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جریان‌های تفسیر سیاسی از قرآن است. برای بررسی جریان‌های تفسیری در دوران انقلاب اسلامی؛ به‌ویژه در زمینه تفاسیر و برداشت‌های سیاسی از قرآن کریم، لازم است سه ویژگی مهم در نظر گرفته شود: ۱. نقش «متن معتبر» (قرآن)؛ ۲. نقش زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی (نقش گفتمان زمانه)؛ ۳. نقش ویژگی فکری نماینده و شخصیت‌های محوری هر جریان و نوع

تأثیرپذیری از دانش‌های بشری اعم از دینی و غیردینی. این سه ویژگی، تعیین‌کننده چگونگی تفسیر و برداشت سیاسی هر یک از جریان‌ها از قرآن خواهد بود. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها به صورت تجزیه و تحلیل روش تفسیری مبتنی بر دو رویکرد قرائت متنی و زمینه‌ای صورت خواهد پذیرفت. بنا بر مطالب پیش‌گفته، پرسش اصلی تحقیق حاضر عبارت است از:

جریان‌شناسی تفاسیر و برداشت‌های سیاسی از قرآن کریم در انقلاب اسلامی چیست؟

با تجزیه و تحلیل پرسش اصلی، پرسش‌های فرعی پژوهش در چهار محور شکل گرفته‌اند:

یک. تفاسیر و برداشت‌های سیاسی جریان‌های نقل‌محور از قرآن کریم در انقلاب اسلامی چیست؟

دو. تفاسیر و برداشت‌های جریان‌های قرآن‌بسنده از قرآن کریم در انقلاب اسلامی چیست؟

سه. تفاسیر و برداشت‌های سیاسی جریان اجتهادی - اصولی از قرآن کریم در انقلاب اسلامی چیست؟

چهار. تفاسیر و برداشت‌های سیاسی جریان‌های تجددگرا از قرآن کریم در انقلاب اسلامی چیست؟

با توجه به پرسش اصلی، در فرضیه این تحقیق می‌توان گفت: در تاریخ معاصر ایران چهار جریان تفسیری مشاهده می‌شود: ۱. جریان روایت‌محور که به دو شاخه روایت‌بسنده تفسیرگریز (انجمن حجیه) و جریان روایت‌محور تفسیرپذیر (مکتب تفکیک) تقسیم می‌شوند؛ ۲. جریان تفسیر سیاسی

قرآن‌بسنده و نفی‌کننده دیگر ادله نظیر حدیث و اجماع؛^۳ تفسیر سیاسی جریان اجتهادی- اصولی دارای رویکرد حداکثری در نگاه به قرآن و قابل استخراج‌بودن ساختار نظام سیاسی اجتماعی اسلام از قرآن؛^۴ برداشت‌های قرآنی جریان تجددگرای متأثر از ایده‌ها و روش‌های برآمده از مدرنیته که در رویکردهای سوسیالیستی- مارکسیستی و لیبرالیستی قابل بررسی است. چگونگی تفسیر و برداشت‌های سیاسی این جریان‌ها از قرآن، رسالت این پژوهش است.

درباره پیشینه تحقیق باید گفت در زمینه تفسیر سیاسی قرآن، با این عنوان، پژوهشی انجام نشده است و تنها یک رساله دکتری با عنوان: «تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر»، نوشته یوسف خان‌محمدی نگارش شده و پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی چاپ و منتشر کرده است. خان‌محمدی در این پژوهش، به زوایا و زمینه‌های بروز و ظهور تفاسیر سیاسی در قبل از انقلاب اسلامی ایران (یعنی از دوران مشروطه به بعد) توجه کرده و به‌طورعمده سه شخصیت محوری (سیداسدالله خرقانی، رضا شریعت سنگلجی و آیت‌الله طالقانی) را در تفسیر سیاسی بررسی کرده است. تحقیق گفته شده به بحث تفسیر سیاسی در دوره انقلاب اسلامی پرداخته و به صورت محدود از تفسیر سیاسی قرآن در دوره‌ای از انقلاب، نظیر رویکرد تفسیری آیت‌الله طالقانی و رویکردهای التقاطی مارکسیستی سازمان مجاهدین خلق (منافقین) و گروه التقاطی فرقان سخن گفته است؛ برای مثال جریان اجتهادی- اصولی شخصیت‌هایی نظیر امام خمینی، شهید مطهری، علامه طباطبایی و آیت‌الله خامنه‌ای بررسی نشده است؛ همچنین جریان روشنفکری متأثر از گفتمان‌های غربی نظیر رهیافت‌های تفسیر متأثر از معرفت‌شناسی غربی (تفاسیر و

برداشت‌های سیاسی متأثر از علم‌گرایی، نسبی‌گرایی و نیز رویکرد هرمنوتیکی) که تحلیل و تبیین خاصی از تفسیر سیاسی قرآن ارائه می‌کنند، در کتاب گفته شده پژوهش نشده است.

کتاب‌های دیگری منتشر شده‌اند که در موضوعات جنبی‌تری، تفسیر سیاسی قرآن را بررسی کرده‌اند از جمله مبانی معرفتی تفسیر سیاسی قرآن به اهتمام ابوالحسن حسنی و همکاران که مجموعه‌ای از مقالات از نویسندگان مختلف است و هدف از آن را نظریه‌پردازی در عرصه مبانی تفسیر سیاسی قرآن عنوان می‌کنند. مباحث این کتاب به علت اینکه از مجموعه‌ای از مقالات مختلف تشکیل شده است، فاقد انسجام ساختاری مباحث است و به‌طورکلی محور و موضوع بحث «جریان‌شناسی تفسیر سیاسی قرآن» نیست.

کتاب دیگر در این زمینه، جریان‌های تفسیری معاصر و مسئله آزادی نوشته محسن آرمین است. این کتاب در صدد تبیین مسئله «آزادی» در جریان‌های تفسیری معاصر است و فقط به بررسی موضوع آزادی در تفسیر محدود می‌شود و اشاره‌ای نیز به تفسیر سیاسی قرآن نمی‌کند. از سویی دیگر، گستره و قلمرو بحث این کتاب (در زمینه آزادی)، تفاسیر و برداشت‌های اندیشمندان جهان اسلام است و بحث او مختص و منحصر به محدوده تفاسیر و برداشت‌های سیاسی متفکران ایرانی در دوران انقلاب اسلامی نیست.

با توجه به مطالب پیش‌گفته، مسئله اصلی پژوهش حاضر، جریان‌شناسی تفاسیر و برداشت‌های سیاسی از قرآن کریم در انقلاب اسلامی است و فصول این رساله بدین‌گونه شکل گرفته‌اند:

در فصل یکم، بعد از بحث از کلیات طرح و مفاهیم مرتبط با تحقیق حاضر، چرایی به‌وجودآمدن تفسیر سیاسی و نیز شیوه و روش تحلیل مطالب و

چارچوب تقسیم‌بندی جریان‌ها بررسی شده است.

فصل دوم به بررسی تفاسیر و برداشت‌های سیاسی جریان‌های نقل‌محور از قرآن کریم در انقلاب اختصاص دارد که دو جریان انجمن حجتیه و مکتب تفکیک در این فصل بررسی شده است. امتداد سیاسی جریان‌های روایت‌محور، تفسیرگریز و تفسیرپذیر از موضوعات مهمی است که در این فصل بررسی شده است.

در فصل سوم تفاسیر و برداشت‌های سیاسی جریان‌های قرآن‌بسنده، دو جریان افراطی و اعتدالی (صادقی تهرانی) از قرآن بررسی شده است. گفتنی است محور اصلی تفسیر و برداشت‌های این جریان‌ها، فقط و فقط قرآن است و از دیگر ادله نظیر رجوع به حدیث و اجماع منع می‌شود. مسئله دیگر در این فصل، بررسی امتداد سیاسی این جریان‌هاست.

فصل چهارم تحقیق به بررسی تفاسیر سیاسی جریان اجتهادی-اصولی از قرآن اختصاص یافته است. ویژگی‌هایی نظیر عقل‌محوری، تفسیر قرآن به قرآن، رویکرد مثبت به نقش ساختار نظام سیاسی-اجتماعی و حکومت از منظر قرآن و رویکرد حداکثری در نگاه به دین و اسلام و نیز امتداد سیاسی از جمله مباحث این فصل را تشکیل می‌دهند. شخصیت‌های شاخص بررسی شده در این فصل عبارت‌اند از: امام خمینی، علامه طباطبایی، شهید مطهری و آیت‌الله خامنه‌ای.

فصل پنجم این پژوهش به بررسی تفاسیر و برداشت‌های سیاسی جریان‌های تجددگرا از قرآن پرداخته است. در این فصل، دو گونه تفسیر و برداشت سیاسی از قرآن کریم بررسی شده است:

۱. تفاسیر و برداشت‌های سیاسی کارکردگرایانه از قرآن (یک. تفاسیر و

برداشت‌های سیاسی علی‌شریعتی از قرآن، دو. تفاسیر و برداشت‌های سوسیالیستی از قرآن، یعنی برداشت‌های سیاسی سازمان مجاهدین، گروهک فرقان). این گروه‌ها با استفاده ابزاری از مفاهیم و واژه‌های قرآنی تلاش می‌کردند مفاهیمی از جمله عدالت اجتماعی، برابری، انقلاب و مبارزه و ضدیت با نظام سرمایه‌داری را به مفاهیم قرآنی گره بزنند؛ درحالی‌که جوهر گفتمان مارکسیستی مملو از مفاهیم غیردینی و ضد دینی بود. تبیین این مسائل و نیز آسیب‌شناسی این جریان‌ها در این فصل صورت گرفته است.

۲. برداشت‌های سیاسی متأثر از رویکردهای غربی (علمی-تجربی، هرمنوتیکی و نسبی‌انگار). بررسی نوع تأثیرپذیری این جریان‌ها از مفاهیم و روش‌های مدرن و تأثیرگذاری آن بر فهم دینی از جمله قرآن و آسیب‌های این نوع رویکردها، در این فصل بررسی شده است.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم قدردانی و سپاس خودم را از استادانی که مدیون خوشه‌چینی از دانش، معرفت و بزرگواری آنان هستم، اعلام نمایم؛ از راهنمایی‌های استاد بزرگوار و فرهیخته‌ام جناب حجت‌الاسلام دکتر نجف لک‌زایی که ایده اولیه این موضوع، در کلاس‌های ایشان شکل گرفت، کمال امتنان و تشکر را دارم؛ همچنین از استادان گران‌قدر حجت‌الاسلام دکتر ولی‌الله نقی‌پورفر، حجت‌الاسلام دکتر حسین ارجینی، حجت‌الاسلام دکتر سیدرضا مؤدب، حجت‌الاسلام دکتر منصور میراحمدی، حجت‌الاسلام دکتر سیدسجاد ایزدهی، حجت‌الاسلام دکتر سیدکاظم سیدباقری (ارزیاب اثر) و دوست بزرگوارم دکتر محمدهادی مدنی، به لحاظ ارائه نظرها و پیشنهادهای سازنده تشکر و قدردانی می‌کنم؛ از تمامی کسانی که به هر نحوی در به‌ثمر رسیدن این اثر نقش داشته‌اند، تشکر و قدردانی می‌کنم. از کادر اداری و اجرایی دانشگاه

معارف اسلامی و نیز پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی به‌ویژه آقای مجید اکبریان گرمجی که در تسهیل امور مدیران زحمات این عزیزان می‌باشم و از برادر عزیزم جناب آقای مهندس مرتضی دانشیار که در صفحه‌آرایی ابتدایی، اصلاح و تایپ برخی از قسمت‌های این کتاب، کمک‌کارم بودند، تشکر می‌کنم.

علیرضا دانشیار

فصل اول

کلیات و مفاهیم

مقدمه

قرآن پژوهان معاصر همواره در جستجوی منظری قرآنی برای اصلاح، تغییر و انقلاب در امور جامعه اسلامی بوده‌اند. تفسیر سیاسی قرآن، یکی از این رویکردها و منظری مهم در شکل‌گیری و تداوم انقلاب اسلامی بوده است. از ویژگی‌های جریان‌هایی که به‌نوعی دخیل در انقلاب اسلامی بودند، رجوع به قرآن و تلاش برای یافتن پاسخ معضلات سیاسی-اجتماعی از قرآن بود که منجر به شکل‌گیری تفاسیر و برداشت‌های سیاسی از قرآن شد. با توجه به رویارویی و مواجهه جریان‌های معاصر با پدیده‌های سیاسی-اجتماعی داخلی (از جمله استبداد و عدم پیشرفت) و نیز مواجهه با پدیده‌های سیاسی-اجتماعی خارجی (نظیر تجدد غربی و مواجهه‌شدن با استعمار و سلطه خارجی)، این جریان‌ها تلاش می‌کردند هر کدام برای برون‌رفت از این معضلات به ارائه راه حل بپردازند که بیشتر در قالب‌های سیاسی-اجتماعی خودش را نشان داد. در کنار این مسائل، هماهنگ‌سازی یافته‌های جدید با آموزه‌های اسلام و قرآن و تأثیرگذاری برخی از مبانی فکری مارکسیستی و